

Den skulpterade bilden i Vadstena kloster

av Mereth Lindgren

I det testamente, som kung Magnus Eriksson och drottning Blanka upprättade den 1 maj 1346 – anledningen till denna utställning – skänks till den tilltänkta klosterkyrkan ett överdåd av liturgiska kärl och skrudar, ljusstakar och relikskrin. Ett silverkors med "Herrens träd", d.v.s. ett stycke av Kristi kors, skall placeras på korsaltaret, och i två krönta trähuvuden, "huvudrelikvarier", som skall placeras på andra altaren, skall relikver av de 11.000 jungfruarna inrymmas. Utöver sådana "bildrelikvarier" skänks också två altarbilder, båda uppenbarligen avsedda för högaltaret. Den ena, och dyrbaraste, var "en Vår Frus bild av alabaster", alltså en madonnabild. Den andra var en trätavla med bilder av jungfru Maria och S. Johannes evangelisten – om den var målad eller skulpterad sägs inte. Man kan notera valet av helgon: Johannes evangelisten var kung Magnus' skyddspatron. I en uppenbarelse, som Birgitta troligen mottog i Sverige, kanske redan omkring 1345, hör hon Johannes tala till sig om kung Magnus: "Den konung, för vilken du beder, är inför Gud en rövare och ... en omåttlig förlösare av rikedomar. ...må han avlägga sina synders tunga börda och slå in på den väg, som i början är trång men på slutet fröjdefull". (IV:1) Kanske detta var avsikten med kung Magnus' testamente...

Nu kom ju aldrig det testamentariska förordnandet till utförande så som Magnus hade tänkt sig det, och det är knappast troligt att dessa altartavlor har funnits i Birgittas klosterkyrka. Men där fanns enligt Kristi detaljerade förordning (Extr. 28) inte mindre än 16 altare för Maria, de 13 apostlarna inklusive Paulus, S. Mikael och Johannes döparen, snart också ett för Birgitta själv. Härtill kom ett ospecificerat antal altaren *in templum*, d.v.s. i lekmännens del av kyrkan. Alla dessa altaren skulle givetvis förses med bilder. Visserligen skulle kyrkan vara enkel och utan överflöd, som den birgittinska klosterregeln föreskrev. Men målningar och skulpturer var inga lyxföremål utan fanns i kyrkorummet "för att undervisa om vad som är värt att tillbedjas", som Wilhelm Durandus uttrycker det (1200-talets slut). Birgitta får själv för sina ögon bilden av Gud som en träsnidare och hans ord som en färgrik skulptur:

*Jag är lik en snickare, vilken hugger trästycken i skogen, bär dem hem och därav tillverkar en vacker bild, som han pryder med färger och kroppskonturer. När hans vänner se att bilden skulle kunna prydas med ännu vackrare färger, lägga även de på sina färger och bemåla den.
(Extravagantes 49)*

Birgittas lyssnande ansikte. Lübeckarbete. Från omkring 1435, Vadstena klosterkyrka
Foto: P E Lindgren

Klosterkyrkans med tiden växande antal altaren – vid medeltiden slut ett sextiotal – försågs alltså med altar- och helgonskåp. Ett viktigt altare var givetvis ordensstiftarinnans, placerat i öster. Tre birgittabilder, som avlöst varandra, är ännu bevarade. Den äldsta, den s.k. Porträttbirgitta, har säkerligen aldrig stått i den nuvarande klosterkyrkan utan i det träkapell som föregick denna. Bilden har troligen tillkommit till Birgittas kanonisation 1391, kanske i Italien. Dess tunga drag är en tidsstil, som man kan känna igen bl.a. i samtida gravskulptur i Neapel, där jungfru Maria sitter lika bredbent och tungt på sin tron. Många pilgrimer kom till Vadstena, och bilden av Birgitta med boken i sitt knä efterbildades över hela Sverige, bland annat i Sköllersta (Närke), i Tuna (Uppland; se utställningen), till och med så långt bort som i Hattula kyrka i Finland.

Till den nya klosterkyrkans birgittaaltare beställdes på 1430-talet från en av de främsta mästarna i Lübeck en ny, skön bild av S. Birgitta, skrivande sina uppenbarelser (den bild som missvisande kallas den "extatiska Birgitta"). Den avbildades i de små pilgrimsmärken, som man kunde inköpa och fästa på sina kläder som tecken på att man vallfärdat till den heliga Birgittas grav i Vadstena. Men redan ett tjugotal år senare ersattes denna altarbild av ett ståtligt birgittaskåp med dubbla dörrar, också det från Lübeck, som man efter mycket bekymmer och stora kostnader äntligen kunde ställa upp 1459.

Många av klosterkyrkans träskulpturer var alltså importerade utifrån, från Tyskland eller Nederländerna, ofta till höga kostnader. Hade man då ingen produktion inom klostret? I diariet, klostrets dagbok, meddelas för den 21 januari 1487 att till lekbroder hade vigts en man av tysk börd, en broder Gerhard som "kunde snida och måla". Anteckningen i diariet avslutas med orden "Gud vare tack". Om denna glädjesuck gäller broder Gerhards vigning i allmänhet eller hans för klostret användbara konstnärliga begåvning är inte gott att säga. Men fyra år senare sänds han tillsammans med en annan broder till Lübeck för att ombesörja tryckningen av Birgittas revelationer. Säkert sändes han inte bara för sitt tyska modersmåls skull utan för sitt konstnärsögas – kanske var det t.o.m. han som utförde träsnitten i den vackra utgåvan. Andreas Lindblom har tänkt sig att det också var broder Gerhard som skar de rara ljusänglarna i klosterkyrkan samt en del annan skulptur.

Man har också hävdad att klostret skulle haft en verkstad för produktion av såväl skulptur och måleri som textilier, vilka kunde beställas av kyrkor och andra kunder. Som belägg för detta har man hänvisat till ett altarskåp från Norra Fågelås, en sockenkyrka i Västergötland på andra sidan Vättern. Skåpets målningar är otvivelaktigt utförda av en målare som också arbetat i nunneklostret, den s.k. Kapitelsalsmästaren. Men att denne målare skulle ha varit en munk är inte sannolikt. Målningarna tillkom givetvis före klostrets invigning – in i nunnornas klausur kom ingen man, med eller utan pensel. Man har knutit skåpet till ett bevarat brev från 1405, som omtalar att kyrkan i utbyte mot en västgötagård mottagit en rad inventarier från Vadstena kloster – silverkalk, mässhakar och annan textil skrud. Men man kan lägga märke till att i brevet nämns endast sådana föremål, som naturligen kunde överföras från klostret: textilier som kan ha sytts av systrarna och en silverkalk, hämtad ur ett tänkbart överflöd – regeln förbjöd att man hade mer än en kalk för varje altare i klosterkyrkan. Något målat altarskåp nämns däremot inte att man mottagit från klostret. Sannolikt har skåpet beställts till kyrkan i Norra Fågelås efter branden, men inte

Systrar och bröder i S. Birgitta kloster. Detalj ur altarskåp, Lübeck 1459, Vadstena klosterkyrka. Foto: P E Lindgren

från klostret utan från samma verkstad – kanske i Vadstena – som strax innan hade utfört målningarna i nunnornas kapitelsal.

Framför allt ger de skriftliga källorna inte utrymme för tesen om en "klosterverkstad", vilket tydligt visats av Jan von Bonsdorff och Margareta Kempff samt därefter av Åke Nisbeth. Nisbeth kan, efter en ytterligt noggrann granskning av samtliga källor, främst ordensregeln och diariet, fastslå att "inga bevis, icke ens sannolikhetsbevis, finns för att en konstnärsverkstad som ... varit verksam också för andra uppdragsgivare än klostret, varit fast knuten till klostret". Men en källa till andlig inspiration måste klosterkyrkan ha varit, och säkert bidrog de sköna bilderna därtill. På mariaaltaret, som stod på en läktare i öster, fanns den "sköna Madonnan", ett nederländskt arbete invigt 1443, som fortfarande står i kyrkan. I en av sina uppenbarelser beskriver Birgitta sin syn påtagligt, som om hon stod inför en sådan mariabild i en kyrka:

"Den Sköna Madonnan" i Vadstena klosterkyrka. Nederländskt arbete från omkring 1440. Foto: P E Lindgren

Bruden såg himmelens drottning, Guds moder, som hade en obeskrivligt skön och kostbar krona på huvudet, det underbart sköna håret utslaget över skuldrorna, en gyllene kjortel skinande med ousäglich glans, samt en blå kappa av azur eller klar himmelsfärg. (I:31)

Den konkreta bild av helgonen, som ofta lyser fram i uppenbarelserna, har säkert hämtat mycket stoff från de många altarbilder som Birgitta sett och bett inför allt sedan sin barndom.